

KORXONALARDA OPERATSION BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Qosimov Bahodir Zafarjonovich

Namangan davlat texnika universiteti tyutori

E-mail: kosimovbahodir8787@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada korxonalarda operatsion boshqaruv samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etildi. Operatsion samaradorlikka ta'sir etuvchi nazariy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilindi hamda ularning natijaviylik kanallari tizimlashtirildi. Resurslarni taqsimlash, rag'batlantirish va axborot-nazorat mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi asoslandi. Operatsion boshqaruv samaradorligini ifodalovchi institutsional-infratuzilmaviy, mexanizm va natija qatlamlaridan tashkil topgan model ishlab chiqildi. Resurs unumdorligi, jarayon barqarorligi va moslashuv tezligini qamrab oluvchi ko'p mezonli integral baholash usuli taklif etildi. Olingan natijalar asosida operatsion jarayonlarni takomillashtirish, boshqaruv ko'rsatkichlarini tizimlashtirish, ichki zaxiralarni aniqlash va axborot-nazorat mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar shakllantirildi.

Kalit so'zlar: operatsion boshqaruv, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiy mexanizm, resurs unumdorligi, jarayon barqarorligi, moslashuv tezligi, integral indeks, rag'batlantirish, axborot-nazorat, korxona.

Аннотация

В статье были исследованы экономические механизмы повышения эффективности операционного управления на предприятиях. Были сопоставлены теоретические подходы к формированию операционной эффективности и систематизированы каналы их результативности. Была обоснована взаимосвязь механизмов распределения ресурсов, стимулирования и информационного контроля. Была разработана трехуровневая модель операционного управления, включающая институционально-инфраструктурный уровень, уровень механизмов и уровень результатов. Был предложен метод многокритериальной интегральной оценки, охватывающий производительность ресурсов, устойчивость процессов и скорость адаптации. На основе полученных результатов были сформулированы научно-практические предложения по совершенствованию операционных процессов, систематизации управленческих показателей, выявлению внутренних резервов и развитию механизмов информационного контроля.

Ключевые слова: операционное управление, эффективность управления, экономический механизм, производительность ресурсов, устойчивость процессов, скорость адаптации, интегральный индекс, стимулирование, информационный контроль, предприятие.

Abstract

The economic mechanisms for improving operational management efficiency in enterprises were investigated in the article. Theoretical approaches to operational efficiency were comparatively analyzed, and their performance channels were

systematized. The interrelationship among resource allocation, incentive, and information-control mechanisms was substantiated. A three-layer operational management model comprising institutional-infrastructural, mechanism, and outcome layers was developed. A multi-criteria integrated assessment method covering resource productivity, process stability, and adaptation speed was proposed. Based on the obtained results, scientific and practical recommendations were formulated for improving operational processes, systematizing management indicators, identifying internal reserves, and developing information-control mechanisms. The proposed approach was designed to support the comprehensive assessment and improvement of operational management efficiency at the enterprise level.

Keywords: operational management, management efficiency, economic mechanism, resource productivity, process stability, adaptation speed, integrated index, incentives, information control, enterprise.

KIRISH

Korxona iqtisodiyoti nazariyasida samaradorlik kategoriyasi uzoq vaqt davomida sarflangan resurslar va olingan natija o'rtasidagi oddiy nisbat sifatida talqin qilingan edi. Ishlab chiqarish omillarining miqdoriy jamlanishi ma'lum bir chegaradan keyin o'sishning yetakchi manbai bo'lishdan to'xtaydi va ustuvorlik ularni o'zaro muvofiqlashtirish sifatiga o'tadi. Operatsion boshqaruv ana shu muvofiqlashtirishning eng zich, takrorlanuvchi hamda bevosita o'lchanadigan qatlamini tashkil qiladi: kunlik va haftalik qarorlar, jarayonlarning ketma-ketligi, zaxiralar darajasi, ish vaqti taqsimoti, sifat nazorati chastotasi korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy natijasini shakllantiruvchi mikroasos vazifasini bajaradi.

Firmaning tabiati haqidagi klassik tushuncha korxonani bozor almashuvining muqobil muvofiqlashtirish tartibi sifatida ko'rib chiqishga asos bergan edi [1]. Bozor mexanizmidan foydalanishning o'z narxi mavjudligi, ya'ni narxlarni izlash, muzokara olib borish va shartnoma ijrosini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar korxona ichida ma'muriy muvofiqlashtirishni iqtisodiy jihatdan oqlangan qiladi. Operatsion boshqaruv shu nuqtada iqtisodiy mazmun kasb etadi: u ichki muvofiqlashtirish xarajatlarini kamaytirish, qarorlarning takrorlanuvchi qismini standartlashtirish va noaniqlik sharoitida javob berish tezligini oshirish vositasiga aylanadi.

Boshqaruv qarorlarining chegaralangan ratsionallik sharoitida qabul qilinishi haqidagi qoidalar operatsion tizimlarga qo'yiladigan talablarni yanada aniqlashtirdi [2]. Rahbar barcha muqobillarni to'liq qamrab ololmaydi, u qoniqarli yechimni tanlash bilan cheklanadi; demak, operatsion tizimning vazifasi optimal qarorni kafolatlash emas, balki qoniqarli qarorlar maydonini toraytirish va xatolik narxini pasaytirishdan iborat bo'ladi. Ana shu talqin operatsion boshqaruvni texnik-tashkiliy tadbirlar majmuidan iqtisodiy mexanizmlar tizimiga aylantiradi.

Operatsion boshqaruvni strategik boshqaruvdan ajratuvchi asosiy belgi qaror ufqining qisqaligi va takrorlanish chastotasining yuqoriligidir. Strategik qarorlar korxonaning bozordagi mavqeini va resurs bazasining uzoq muddatli tuzilmasini belgilasa, operatsion qarorlar ana shu tuzilmani kundalik faoliyatga aylantiradi. Ikkala daraja o'rtasidagi uzilish korxona uchun eng qimmat tashkiliy xarajat manbalaridan

biri hisoblanadi: to'g'ri tanlangan strategiya operatsion darajada moddiylashmasa, kutilgan iqtisodiy natija qayd etilmaydi. Ana shu sababdan operatsion mexanizmlarni loyihalash strategik maqsadlar bilan bevosita bog'lanadigan qoidalar to'plamini yaratishni taqozo etadi [11], [12].

Iqtisodiy mexanizm deganda muayyan maqsadga erishishni ta'minlovchi qoidalar, rag'batlar va axborot oqimlarining barqaror birikmasi tushuniladi. Operatsion boshqaruv doirasida bunday mexanizmlar uchta o'zaro bog'liq konturda namoyon bo'ladi. Birinchisi - resurslarni taqsimlash konturi bo'lib, u quvvatlar, moddiy zaxiralar va mehnat vaqtini jarayonlar bo'ylab yo'naltirish qoidalarini belgilaydi. Ikkinchisi - rag'batlantirish konturi bo'lib, u ijrochilarning shaxsiy manfaatini korxona maqsadlari bilan uyg'unlashtiradi. Uchinchisi - axborot-nazorat konturi bo'lib, u og'ishlarni erta aniqlash va tuzatuvchi ta'sirni o'z vaqtida qo'llash imkonini beradi. Ushbu uch kontur alohida-alohida emas, balki to'ldiruvchilik tamoyili asosida birgalikda samara beradi.

Xalqaro miqyosda to'plangan empirik materiallar boshqaruv amaliyotining sifati korxonalar unumdorligidagi farqlarning sezilarli qismini izohlashini ko'rsatdi [13]. Boshqaruv sifatining o'lchanadigan komponentlari - jarayonlarni kuzatish, maqsadlarni belgilash va rag'batlantirish - turli mamlakat va tarmoqlarda barqaror ravishda yuqori natijadorlik bilan bog'liq bo'lib chiqdi [14]. Bunday xulosalar operatsion boshqaruvni takomillashtirishni kapital jamg'arishga muqobil emas, balki uni to'ldiruvchi o'sish manbai sifatida ko'rish uchun mustahkam asos yaratadi.

O'zbekiston iqtisodiyotining so'nggi yillardagi barqaror o'sish sur'atlari korxona darajasidagi boshqaruv sifatiga bo'lgan talabni yanada oshirdi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda mamlakat yalpi ichki mahsuloti joriy narxlarda 1 849,7 trln so'mni tashkil etib, 7,7 foizga o'sdi [20]. Sanoat tarmog'ining kengayishi va ishlab chiqarish sanoatining ulushi yuqoriligi korxonalar oldiga qo'shilgan qiymatni operatsion darajada boshqarish vazifasini qo'yadi [21]. Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida belgilangan chora-tadbirlar korxonalarda zamonaviy boshqaruv modellarini joriy etish uchun qulay institutsional zamin yaratmoqda [22].

Maqolaning maqsadi operatsion boshqaruv samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini yagona nazariy doirada tizimlashtirish va ularning natijaviylik kanallarini asoslashdan iborat. Ilmiy yangilik operatsion samaradorlikning uch qatlamli tuzilmasini ajratish, uch kontur o'rtasidagi to'ldiruvchilik bog'liqligini nazariy jihatdan izohlash hamda ko'p mezonli integral baholash modelini shakllantirishda namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Operatsion boshqaruvning iqtisodiy asoslari bo'yicha adabiyotlar to'rtta nisbatan mustaqil oqimga bo'linadi. Birinchi oqim korxonani muvofiqlashtirish tuzilmasi sifatida izohlaydi. Bozor va ierarxiya o'rtasidagi tanlov bitim xarajatlarining nisbiy darajasiga bog'liq ekanligi asoslangan [1]. Keyingi ishlarda bu qoida boshqaruv tuzilmalarining diskret muqobillari tahliliga kengaytirildi va aktivlar spetsifikligi, noaniqlik hamda bitimlar chastotasi tashkiliy tanlovning asosiy parametrlari sifatida

ajratildi [3]. Operatsion boshqaruv nuqtayi nazaridan bu qoidalar jarayonlarni ichkilashtirish yoki tashqi ijrochiga berish qarorining iqtisodiy mezonini beradi.

Ikkinchi oqim rag'batlantirish masalasini markazga qo'yadi. Mulkdor va menejer, menejer va ijrochi o'rtasidagi manfaatlar farqi hamda axborot assimetriyasi agentlik xarajatlarini keltirib chiqarishi ko'rsatilgan [4]. Kuzatilmaydigan harakat sharoitida optimal shartnoma natijaga bog'liq to'lovni o'z ichiga olishi, biroq bunday to'lov agentga qo'shimcha risk yuklashi isbotlangan [5]. Operatsion darajada bu natija muhim amaliy xulosaga olib keladi: rag'batlantirish sxemasi ijro sifatini o'lchash aniqligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'lchash tizimi zaif bo'lgan joyda kuchli moddiy rag'bat kutilgan samarani bermaydi.

Uchinchi oqim raqobat ustunligining ichki manbalarini o'rganadi. Korxona resurslarining qimmatliligi, kamyobliligi, taqlid qilinishi qiyinligi va o'rnini bosuvchi muqobilining yo'qligi barqaror ustunlik shartlari sifatida belgilangan [6]. Keyinchalik e'tibor resurslarning statik zaxirasidan ularni qayta konfiguratsiya qilish qobiliyatiga ko'chdi; dinamik salohiyatlar konsepsiyasi o'zgaruvchan muhitda ichki jarayonlarni qayta qurish malakasini ustunlikning asosiy manbai deb hisobladi [7]. Operatsion boshqaruv ana shu qayta qurish malakasi moddiylashadigan amaliy maydon hisoblanadi.

To'rtinchi oqim samaradorlikni o'lchash uslubiyatiga bag'ishlangan. Ko'p kirish va ko'p chiqishli birliklarning nisbiy samaradorligini baholashning chiziqli dasturlashga asoslangan modeli taklif etilgan [8], keyinchalik u o'zgaruvchan miqyos qaytimini hisobga oluvchi shaklda rivojlantirilgan [9]. Ko'rsatkichlar tizimini loyihalash muammosi alohida tadqiqot yo'nalishiga aylandi: o'lchov tizimi strategiya bilan bog'langan, cheklangan sonli va o'zaro ziddiyatsiz bo'lishi lozimligi asoslandi [10]. Moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlarni muvozanatlashtirish g'oyasi boshqaruv hisobining amaliyotini sezilarli o'zgartirdi [11]. Nazorat tizimlarining strategik funksiyasi esa to'rt tayanch - qadriyatlar, chegaralar, diagnostik va interaktiv konturlar - orqali izohlandi [12].

So'nggi o'n yilliklarda boshqaruv amaliyotining unumdorlikka ta'sirini miqdoriy baholashga qaratilgan yirik dasturlar shakllandi. Ko'p mamlakatli korxona so'rovlari boshqaruv sifatining standartlashtirilgan ballari bilan mehnat unumdorligi, rentabellik va o'sish sur'ati o'rtasida barqaror ijobiy bog'liqlik borligini aniqladi [13]. Ushbu farqlarning kelib chiqish sabablari raqobat darajasi, mulkchilik tuzilmasi, inson kapitali va axborot yetishmovchiligi orqali izohlandi [14]. Boshqaruv amaliyotini maqsadli takomillashtirish bo'yicha tajriba-sinov ishi ishlab chiqarish korxonalarida unumdorlik va foydalilikning sezilarli o'sishini qayd etdi [15]. Umumlashtiruvchi sharhda boshqaruv amaliyoti mamlakatlararo va mamlakat ichidagi umumiy omilli unumdorlik farqlarining salmoqli qismini izohlashi ko'rsatildi [16].

Ishlab chiqarish jarayonlarini yalpi takomillashtirish konsepsiyalari alohida o'rin egallaydi. Yo'qotishlarni bartaraf etish, oqimni tekislash va uzluksiz yaxshilash amaliyotlarining operatsion hamda biznes natijadorlikka ijobiy ta'siri tuzilmaviy tenglamalar modeli yordamida tasdiqlangan [17]. Xalqaro qiyosiy statistika esa

unumdorlik o'sishining tarmoq tuzilmasi, investitsiya faolligi va korxona hajmi bilan bog'liqligini muntazam kuzatib boradi [18], [19].

Alohida e'tibor o'lchash infratuzilmasining rivojlanishiga qaratilmoqda. Ishlab chiqarish jarayonlarining raqamli izlari - uskunalar ish rejimi, zaxiralar harakati, sifat sinovlari natijalari - operatsion ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida shakllantirish imkonini beradi. Bunday imkoniyat o'lchash aniqligini oshirib, rag'batlantirish sxemalarining nazariy jihatdan asoslangan shakllarini amaliyotga tatbiq etish uchun shart-sharoit yaratadi [5], [10]. Xalqaro so'rov dasturlarining uslubiy hujjatlarida boshqaruv sifatini baholovchi savollar aynan kuzatuv, maqsad qo'yish va rag'batlantirish bloklariga guruhlangani ham shu mantiqni tasdiqlaydi [23], [24].

Sanab o'tilgan oqimlar ko'pincha bir-biridan ajratilgan holda rivojlangan. Bitim xarajatlari mantiqi tashkiliy chegaralarni izohlaydi, agentlik nazariyasi rag'batlarni asoslaydi, resurs yondashuvi salohiyatlarni tavsiflaydi, o'lchov uslubiyati esa natijani qayd etadi. Operatsion boshqaruv darajasida ushbu mantiqlarni yagona mexanizmlar tizimiga birlashtiruvchi tahliliy doira yetarli darajada shakllanmagan. Maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo'lib, uchta uslubiy tayanchga asoslandi. Birinchi tayanch - qiyosiy konseptual tahlil. Bitim xarajatlari, agentlik munosabatlari, resurs va dinamik salohiyatlar yondashuvlari bir xil tahliliy o'lchamlar bo'yicha qiyoslandi: har bir yondashuvdan operatsion samaradorlikning qaysi manbai ajratilishi, ushbu manbaning boshqaruv qarori orqali qanday faollashtirilishi hamda natijaning qaysi ko'rsatkichda qayd etilishi aniqlandi.

Ikkinchi tayanch - tizimli-strukturaviy metod. Operatsion boshqaruv uch qatlamli tuzilma sifatida taqdim etildi: institutsional-infratuzilmaviy qatlam (qoidalar, standartlar, raqamli platformalar), mexanizm qatlami (resurs taqsimoti, rag'batlantirish, axborot-nazorat) va natija qatlami (unumdorlik, sifat, moslashuvchanlik, xarajat darajasi). Qatlamlar o'rtasidagi bog'lanishlar yo'naltirilgan graf ko'rinishida modellashtirildi va 1-rasmda umumlashtirildi.

Uchinchi tayanch - mantiqiy umumlashtirish va indeksli baholash. Operatsion samaradorlikni yaxlit baholash uchun ko'p mezonli integral ko'rsatkich shakllantirildi:

$$OSI = \sum w_j \cdot I_j, \quad \sum w_j = 1, \quad 0 \leq I_j \leq 1.$$

Bu yerda OSI - operatsion samaradorlikning integral indeksi; I_j - j-mezon bo'yicha normallashtirilgan qiymat; w_j - mezonning nisbiy vazni. Normallashtirish minimaks usulida bajariladi, ya'ni har bir xom ko'rsatkich kuzatilgan eng past va eng yuqori qiymatlar oralig'ida birlik shkalaga keltiriladi. Vaznlar ekspert baholash yoki nisbiy o'zgaruvchanlik asosida belgilanadi. Model uchta mezon guruhini qamrab oladi: resurs unumdorligi, jarayon barqarorligi va moslashuv tezligi. Bunday tuzilma ko'rsatkichlar tizimini strategiya bilan bog'lash talabiga [10] hamda moliyaviy va nomoliyaviy o'lchovlarni muvozanatlashtirish tamoyiliga [11] mos keladi.

Ma'lumotlar bazasi ochiq va tasdiqlangan manbalardan shakllantirildi: xalqaro retsenziyalanadigan jurnallarda chop etilgan maqolalar, xalqaro tashkilotlarning muntazam statistik nashrlari [18], [19], O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika

qo‘mitasining rasmiy e‘lonlari [20], [21] va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar [22]. Boshqaruv amaliyotini o‘lchash uslubiyati bo‘yicha metodologik hujjatlar alohida ko‘rib chiqildi [23], [24].

Nazariy qurilmalarning ishonchliligini ta‘minlash uchun uchta mezon qo‘llanildi. Birinchi mezon - manbaning tekshiriluvchanligi: tahlilga faqat raqamli identifikatorga yoki rasmiy elektron manzilga ega nashrlar kiritildi. Ikkinchi mezon - natijalarning takrorlanuvchanligi: alohida kuzatuvlarga emas, ko‘p mamlakatli va ko‘p tarmoqli tadqiqotlarda tasdiqlangan bog‘liqliklarga tayanildi [13], [16]. Uchinchi mezon - kontekstual muvofiqlik: xalqaro dalillar milliy amaliyotga o‘tkazilganda tarmoq tuzilmasi va korxona hajmi bo‘yicha farqlar hisobga olindi [18], [19].

Tadqiqotning uslubiy cheklovi shundan iboratki, taklif etilgan integral model korxona darajasidagi birlamchi hisobot ma‘lumotlarini talab qiladi va uning parametrlari tarmoq xususiyatiga qarab moslashtirilishi lozim. Model natijasi mutlaq emas, nisbiy tavsifga ega bo‘lib, bir tarmoq doirasidagi korxonalarni yoki bitta korxonaning turli davrlardagi holatini qiyoslash uchun mo‘ljallangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qiyosiy konseptual tahlil operatsion boshqaruv samaradorligini oshirishning oltita asosiy iqtisodiy mexanizmini ajratish imkonini berdi. Har bir mexanizm muayyan nazariy asosga tayanadi, o‘ziga xos natijaviylik kanaliga ega va aniq boshqaruv vositasi orqali amalga oshiriladi. Ushbu bog‘lanishlar 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval

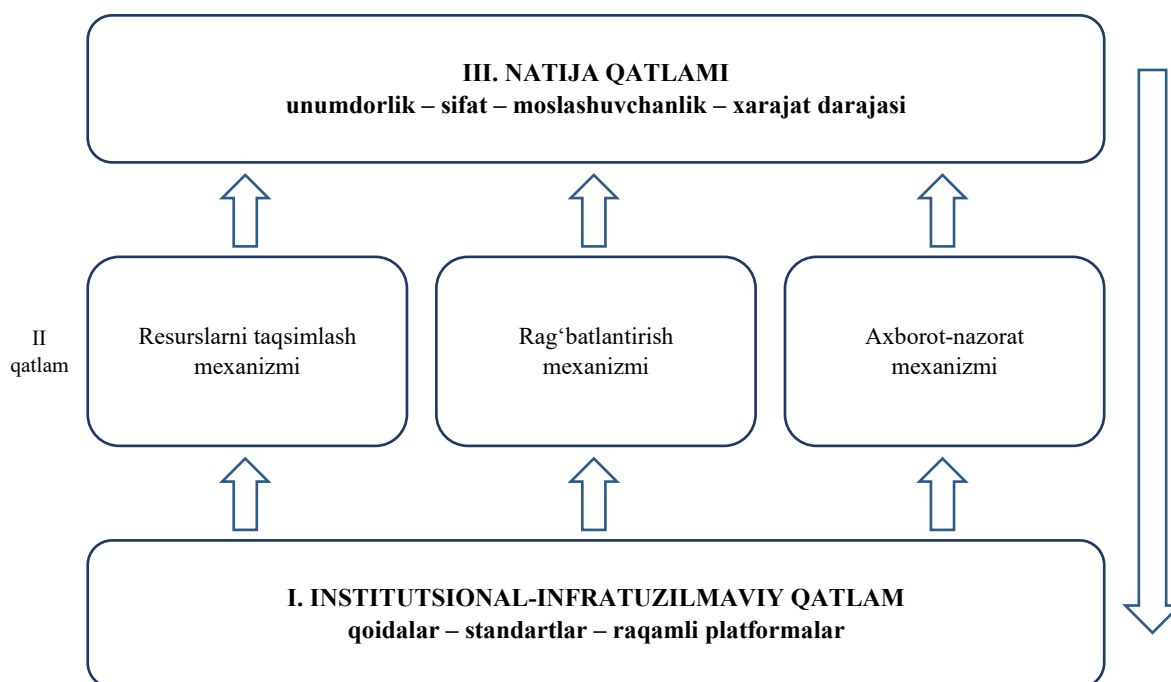
Operatsion boshqaruv samaradorligini oshirish mexanizmlarining nazariy asoslari¹

Mexanizm	Nazariy asos	Natijaviylik kanali	Manba
Jarayon chegaralarini optimallashtirish	Bitim xarajatlari nazariyasi	Ichki muvofiqlashtirish va tashqi shartnoma xarajatlarining nisbatini pasaytirish	[1]
Qaror qabul qilish qoidalarini standartlashtirish	Chegaralangan ratsionallik konsepsiyasi	Takrorlanuvchi qarorlar bo‘yicha xatolik narxi va vaqt sarfini kamaytirish	[2]
Natijaga bog‘langan rag‘batlantirish	Agentlik munosabatlari nazariyasi	Ijro sa‘y-harakatining kuzatilmaydigan qismini qoplash, risk taqsimotini muvozanatlash	[5]
Resurs va salohiyatlarni qayta konfiguratsiya qilish	Resurs va dinamik salohiyatlar yondashuvi	Talab o‘zgarishiga javob tezligini oshirish, quvvatdan foydalanishni yaxshilash	[7]
Nisbiy samaradorlikni o‘lchash va etalonlashtirish	Ma‘lumotlarni qamrash tahlili modellari	Ichki zaxiralarni miqdoriy aniqlash, maqsadli darajani asoslash	[9]
Strategiya bilan bog‘langan nazorat konturi	Nazorat tayanchlari konsepsiyasi	Og‘ishlarni erta aniqlash, tashkiliy o‘rganishni rag‘batlantirish	[12]

¹ Manba: [1], [2], [5], [7], [9], [12] asosida muallif tomonidan tuzildi.

1-jadvalda keltirilgan mexanizmlar amalda bir-biridan ajralgan holda ishlaymaydi. Ularning birgalikdagi ta'siri to'ldiruvchilik tamoyiliga bo'ysunadi: bitta mexanizmning marjinal samarasi boshqasining joriy etilganlik darajasi bilan birga o'sadi. Masalan, natijaga bog'langan rag'batlantirish sxemasining foydaliligi o'lchash tizimining aniqligiga bevosita bog'liq [5], [10]; o'lchash tizimining o'zi esa jarayon chegaralari aniq belgilangan va qaror qoidalari standartlashtirilgan sharoitdagina ishonchli natija beradi [1], [2]. Bunday zanjirli bog'liqlik operatsion islohotlarni parcha-parcha emas, balki paketli tarzda amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Tizimli-strukturaviy tahlil operatsion samaradorlikning shakllanish mantiqini uch qatlamli model ko'rinishida taqdim etish imkonini berdi. Institutsional-infratuzilmaviy qatlam mexanizmlarning ishlash shartlarini yaratadi; mexanizm qatlami resurslarni natijaga aylantiruvchi asosiy o'zgartuvchi vazifasini bajaradi; natija qatlami esa boshqaruv sifatining o'lchanadigan ifodasini beradi. Qatlamlar o'rtasida teskari aloqa mavjud: natija qatlamida qayd etilgan og'ishlar mexanizm qatlamining parametrlarini qayta sozlash uchun kirish signali bo'lib xizmat qiladi. Modelning umumiy tuzilishi 1-rasmda keltirildi.

1-rasm. Korxonada operatsion boshqaruv samaradorligining uch qatlamli modeli¹

Modelning nazariy qiymati shundaki, u operatsion samaradorlikni bir o'lchamli ko'rsatkich sifatida emas, balki qatlamlararo muvofiqlik holati sifatida talqin qiladi. Institutsional qatlamda yaratilgan imkoniyat mexanizm qatlamida faollashtirilmasa, natija qatlamida qayd etilmaydi. Xuddi shu mantiq empirik kuzatuvlar bilan mos keladi: boshqaruv amaliyotining sifat ballari korxonaning texnologik jihozlanganligidan mustaqil ravishda unumdorlikni izohlovchi omil bo'lib chiqadi

¹ Manba: [1], [5], [7], [10], [12] asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

[13], [16]. Texnologiya va boshqaruv o'rtasidagi bunday to'ldiruvchilik operatsion islohotlarning investitsiya dasturlari bilan birga rejalashtirilishini taqozo etadi.

Jarayonlarni yalpi takomillashtirish amaliyotlari bo'yicha to'plangan dalillar mexanizmlarning amaliy natijadorligini qo'shimcha asoslaydi. Yo'qotishlarni bartaraf etish, oqimni tekislash va sifatni manbada ta'minlash amaliyotlarining operatsion ko'rsatkichlarga ijobiy ta'siri statistik jihatdan tasdiqlangan, ushbu ta'sirning biznes natijadorlikka o'tishi esa o'lchov va rag'batlantirish tizimlarining rivojlanganligi bilan vositalangan [17]. Ana shu vositalanish taklif etilgan uch qatlamli modelning empirik tasdig'i sifatida qaraladi.

Milliy iqtisodiyot darajasidagi rasmiy ko'rsatkichlar operatsion boshqaruvni takomillashtirishning makroiqtisodiy fonini tavsiflaydi. Ushbu ko'rsatkichlar 2-jadvalda jamlandi.

2-jadval

O'zbekiston iqtisodiyoti va sanoatining 2025-yil yakunlari bo'yicha asosiy ko'rsatkichlari¹

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
Yalpi ichki mahsulot hajmi (joriy narxlarda), trln so'm	1 849,7	[20]
Yalpi ichki mahsulotning real o'sish sur'ati, foizda	107,7	[20]
Sanoat mahsuloti hajmi, trln so'm	1 101,1	[20]
Sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'ati, foizda	106,8	[20]
Sanoat tarkibida ishlab chiqarish sanoatining ulushi, foizda	86,0	[20]
Yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoat ulushi (2025-yil 9 oyi), foizda	26,1	[21]

Ishlab chiqarish sanoatining yuqori ulushi va sanoatning barqaror o'sish sur'ati operatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish uchun keng maydon mavjudligini bildiradi. Qayta ishlash tarmoqlarida qo'shilgan qiymatning asosiy qismi jarayonlar darajasida shakllanadi, demak operatsion qarorlarning sifati tarmoq natijasiga bevosita o'tadi. Xalqaro qiyosiy kuzatuvlar unumdorlik o'sishining korxona hajmi, investitsiya faolligi va tarmoq tuzilmasi bilan bog'liqligini muntazam qayd etib boradi [18], [19]; ushbu bog'liqliklar milliy amaliyotda operatsion mexanizmlarni tarmoq xususiyatiga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Taklif etilgan integral indeks mexanizmlarning birgalikdagi ta'sirini yaxlit qayd etish vositasi sifatida qo'llaniladi. Resurs unumdorligi guruhiga mehnat va moddiy resurslar qaytimi, quvvatdan foydalanish darajasi kiritiladi; jarayon barqarorligi guruhi sifat bo'yicha og'ishlar chastotasi va ijro muddatlariga rioya darajasini qamrab oladi; moslashuv tezligi guruhi buyurtma o'zgarishiga javob vaqti va yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlash muddati bilan tavsiflanadi. Guruhlar bo'yicha normallashtirilgan qiymatlarning vaznli yig'indisi korxonaning operatsion holatini bir shkalada ifodalaydi va o'lchash natijalarini etalonlashtirish uslublari bilan bog'lash imkonini beradi [8], [9].

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari [20], [21].

Mexanizmlarning natijaviylik kanallari o'rtasidagi munosabat ketma-ketlik jihatidan ham ahamiyatlidir. Amaliy tajriba o'lchash tizimi shakllantirilmasdan turib joriy etilgan rag'batlantirish sxemalari ijrochilarni oson o'lchanadigan, biroq korxona uchun ikkinchi darajali ko'rsatkichlarga yo'naltirib qo'yishi mumkin. Ushbu holatning nazariy izohi kuzatilmaydigan sa'y-harakat sharoitidagi shartnoma modelida berilgan [5], amaliy yechimi esa ko'rsatkichlar tizimini cheklangan sonli va strategiya bilan bog'langan holda loyihalashdan iborat [10], [11]. Ana shu tartib operatsion islohotlarni bosqichma-bosqich joriy etish mantiqini belgilaydi.

Uch qatlamli model tarmoq xususiyatiga qarab moslashtiriladi. Uzluksiz texnologik jarayonga ega ishlab chiqarishlarda jarayon barqarorligi guruhining vazni yuqori bo'ladi, chunki og'ishlar zanjir bo'ylab tarqalib, mahsulot birligi tannarxiga tez o'tadi. Diskret yig'uv ishlab chiqarishida moslashuv tezligi guruhi ustuvorlik kasb etadi, zero buyurtmalar tarkibining o'zgaruvchanligi quvvatlarni tez qayta sozlashni talab qiladi. Xizmat ko'rsatish sohasida esa resurs unumdorligi guruhi mehnat vaqtidan foydalanish samaradorligi orqali hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Vaznlarni bunday differensiallash integral indeksning tarmoqlararo qiyoslash uchun emas, tarmoq ichida qiyoslash uchun mo'ljallanganligini yana bir bor tasdiqlaydi [8], [9].

Model qo'llanilishining boshqaruv nuqtayi nazaridan asosiy afzalligi qarorlarni asoslash tartibini shaffoflashtirishdadir. Indeksning umumiy qiymatidagi o'zgarish uni tashkil etuvchi guruhlar bo'yicha dekompozitsiya qilinganda, rahbar aynan qaysi kontur zaxira manbai ekanligini aniqlaydi va resurslarni shu yo'nalishga jamlaydi. Bunday tartib nazorat tizimining diagnostik va interaktiv funksiyalarini birlashtiradi: raqamli natija og'ishni qayd etadi, muhokama esa uning sabablarini ochib beradi [12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot operatsion boshqaruv samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini yagona nazariy doirada tizimlashtirish imkonini berdi. Bitim xarajatlari, agentlik munosabatlari, resurs va dinamik salohiyatlar yondashuvlari bir-birini istisno qiluvchi muqobillar emas, balki operatsion samaradorlikning turli manbalarini yorituvchi to'ldiruvchi talqinlar sifatida namoyon bo'ldi. Ularning birlashtirilishi oltita amaliy mexanizmni ajratish va har biriga aniq natijaviylik kanalini biriktirish imkonini berdi.

Ikkinchi asosiy natija operatsion samaradorlikning uch qatlamli modelidan iborat. Institutsional-infratuzilmaviy shart-sharoit, mexanizm qatlami va natija qatlami o'rtasidagi yo'naltirilgan bog'lanishlar samaradorlikni qatlamlararo muvofiqlik holati sifatida talqin qilish imkonini beradi. Model teskari aloqa konturini o'z ichiga olgani sababli statik tavsiflash vositasidan boshqaruv qarorlarini sozlash vositasiga aylanadi.

Uchinchi natija ko'p mezonli integral baholash modelini shakllantirishdir. Resurs unumdorligi, jarayon barqarorligi va moslashuv tezligi guruhlarini qamrab oluvchi indeks korxonaning operatsion holatini yaxlit ifodalaydi hamda dekompozitsiya orqali zaxira manbalarini aniqlashtiradi.

Olingan natijalar asosida quyidagi takliflar shakllantirildi. Birinchidan, operatsion islohotlarni paketli tarzda rejalashtirish maqsadga muvofiq: jarayon chegaralarini aniqlashtirish, qaror qoidalarini standartlashtirish va o'lchov tizimini takomillashtirish

rag'batlantirish sxemasini joriy etishdan oldin yoki u bilan bir vaqtda amalga oshirilishi lozim. Ikkinchidan, korxonalarda operatsion samaradorlikning integral indeksini muntazam hisoblash va uni boshqaruv hisobotining doimiy elementiga aylantirish tavsiya etiladi. Uchinchidan, indeks tarkibiy guruhlarining vaznlari tarmoq xususiyati va korxona strategiyasi asosida belgilanishi, kamida yiliga bir marta qayta ko'rib chiqilishi kerak.

To'rtinchidan, o'lchash natijalarini tarmoq ichidagi eng yaxshi ko'rsatkichlar bilan qiyoslash tartibini yo'lga qo'yish ichki xaxiralarni miqdoriy aniqlash imkonini kengaytiradi. Beshinchidan, raqamli boshqaruv platformalarini joriy etishda ustuvorlik axborot-nazorat konturini avtomatlashtirishga berilishi lozim, chunki aynan shu kontur qolgan mexanizmlarning samarasini kuchaytiruvchi bo'g'in vazifasini bajaradi. Oltinchidan, boshqaruv xodimlarini tayyorlash dasturlariga operatsion ko'rsatkichlarni talqin qilish va qarorga aylantirish bo'yicha amaliy modullarni kiritish maqsadga muvofiq.

Keyingi tadqiqotlar taklif etilgan integral modelni tarmoq kesimidagi korxonalar to'plamida empirik sinovdan o'tkazishga, mexanizmlar o'rtasidagi to'ldiruvchilik effektini miqdoriy baholashga hamda raqamli texnologiyalar joriy etilishining operatsion samaradorlikka ta'sirini o'lchashga yo'naltirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Coase R.H. The Nature of the Firm // *Economica*. - 1937. - Vol. 4, No. 16. - P. 386-405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
2. Simon H.A. *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*. - New York: The Free Press, 1997. <https://archive.org/details/administrativebe0000simo>
3. Williamson O.E. The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach // *American Journal of Sociology*. - 1981. - Vol. 87, No. 3. - P. 548-577. <https://doi.org/10.1086/227496>
4. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // *Journal of Financial Economics*. - 1976. - Vol. 3, No. 4. - P. 305-360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
5. Holmström B. Moral Hazard and Observability // *The Bell Journal of Economics*. - 1979. - Vol. 10, No. 1. - P. 74-91. <https://doi.org/10.2307/3003320>
6. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // *Journal of Management*. - 1991. - Vol. 17, No. 1. - P. 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
7. Teece D.J., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // *Strategic Management Journal*. - 1997. - Vol. 18, No. 7. - P. 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z)
8. Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. Measuring the Efficiency of Decision Making Units // *European Journal of Operational Research*. - 1978. - Vol. 2, No. 6. - P. 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)

9. Banker R.D., Charnes A., Cooper W.W. Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis // Management Science. - 1984. - Vol. 30, No. 9. - P. 1078-1092. <https://doi.org/10.1287/mnsc.30.9.1078>
10. Neely A., Gregory M., Platts K. Performance Measurement System Design: A Literature Review and Research Agenda // International Journal of Operations & Production Management. - 1995. - Vol. 15, No. 4. - P. 80-116. <https://doi.org/10.1108/01443579510083622>
11. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard - Measures That Drive Performance // Harvard Business Review. - 1992. - Vol. 70, No. 1. - P. 71-79. <https://hbr.org/1992/01/the-balanced-scorecard-measures-that-drive-performance>
12. Simons R. Levers of Control: How Managers Use Innovative Control Systems to Drive Strategic Renewal. - Boston: Harvard Business School Press, 1995. <https://archive.org/details/leversofcontrolh00simo>
13. Bloom N., Van Reenen J. Measuring and Explaining Management Practices Across Firms and Countries // The Quarterly Journal of Economics. - 2007. - Vol. 122, No. 4. - P. 1351-1408. <https://doi.org/10.1162/qjec.2007.122.4.1351>
14. Bloom N., Van Reenen J. Why Do Management Practices Differ across Firms and Countries? // Journal of Economic Perspectives. - 2010. - Vol. 24, No. 1. - P. 203-224. <https://doi.org/10.1257/jep.24.1.203>
15. Bloom N., Eifert B., Mahajan A., McKenzie D., Roberts J. Does Management Matter? Evidence from India // The Quarterly Journal of Economics. - 2013. - Vol. 128, No. 1. - P. 1-51. <https://worldmanagementsurvey.org/wp-content/images/2010/09/Does-Management-Matter-Evidence-from-India-Bloom-Eifert-Mahajan-McKenzie-and-Roberts.pdf>
16. Bloom N., Lemos R., Sadun R., Scur D., Van Reenen J. The New Empirical Economics of Management. SIEPR Working Paper. - Stanford, 2014. <https://siepr.stanford.edu/publications/working-paper/new-empirical-economics-management>
17. Panigrahi S., Al Ghafri K.K., Al Alyani W.R., Khan M.W.A., Al Madhagy T., Khan A. Lean Manufacturing Practices for Operational and Business Performance: A PLS-SEM Modeling Analysis // International Journal of Engineering Business Management. - 2023. - Vol. 15. <https://doi.org/10.1177/18479790221147864>
18. OECD. OECD Compendium of Productivity Indicators 2024. - Paris: OECD Publishing, 2024. <https://doi.org/10.1787/b96cd88a-en>
19. OECD. OECD Compendium of Productivity Indicators 2025. - Paris: OECD Publishing, 2025. <https://doi.org/10.1787/b024d9e1-en>
20. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. 2025-yilda O‘zbekiston yalpi ichki mahsuloti hajmi 7,7 foizga o‘tdi. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66554-2025-jilda-zbekiston-yalpi-ichki-ma-suloti-azhmi-7-7-foizga-sdi-2>
21. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Yalpi ichki mahsulot: analitik axborot. https://stat.uz/img/press-reizlar/analitika-vvp_zb-lotin_p95454.pdf

22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmoni “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”. <https://lex.uz/docs/-8050769>

23. World Management Survey. Survey Methodology and Data. <https://worldmanagementsurvey.org/>

24. Programme on Innovation and Diffusion (POID), London School of Economics. Management Practices and the Wealth of Nations. <https://poid.lse.ac.uk/research/management-practices/>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, iyun, 6-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi** rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**